

Van kracht tot kracht

Voortgang maken in het monastieke leven met Gregorius van Nyssa

Tamar Vertommen ocsó

“Naarmate men voortgang maakt in het monniksleven en in het geloof, veruimt zich het hart en snelt men met een onuitsprekelijk blijde liefde voort op de weg van Gods geboden.” (RB prol. 49) Met dit vers aan het einde van de proloog van zijn monniksregel verwoordt Benedictus van Nursia op een treffende manier de gedachtegang van Gregorius van Nyssa, ook al verwijst hij nergens expliciet naar die Cappadocische kerkvader.¹ Die ene zin alleen al is een subliem betoog over de positieve kracht van de innerlijke pelgrimstocht. Maar hoe kwam Gregorius van Nyssa tot die denkwijze?

God en de mens

Er zijn drie vroegchristelijke kerkvaders die de geschiedenis ingingen als de Cappadocische vaders: Basilius van Caesarea (330-378), Gregorius van Nazianze (329-389) en Gregorius van Nyssa (ca. 335-395). Die laatste heeft lange tijd in de schaduw van de andere twee gestaan, maar hij is wel de meest spirituele van het gezelschap. Gregorius van Nyssa ontwikkelde een eigen christelijke, mystiek getinte filosofie. Hij deed dat op basis van en tegelijkertijd in confrontatie met de Griekse filosofie die hij door en door kende. Hiermee was hij de eerste christelijke theoloog die de oneindigheid van God verdedigde, en dus ook zijn onbegrijpelijkheid en onkenbaarheid vooropstelde.

Gregorius' antropologie is geworteld in de bijbelse woorden “geschapen naar Gods beeld en gelijkenis” (cf. Gn 1,26). De schepping van de mens verliep volgens Gregorius in twee fasen.² De eerste fase is de volmaakte toestand, de creatie van de mens zoals God hem gedacht heeft voor alle tijden: “God schiep de mens als zijn beeld” (Gn 1,27a). De tweede fase – aangeduid met de bijbelse frase “mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen” (Gn 1,27b) – betreft de mens zoals hij in de geschiedenis binnentreedt: als een ‘geseksualiseerd’ wezen, met alle gevolgen – lees: zwakheden – van dien. Gregorius duidt deze conditie, die de mens gemeenschappelijk heeft met de dieren, ook aan als de toestand die

Anthony Caro, *De schepping van de mens*, Eglise Saint-Jean Baptiste, Bourbourg (F), 2008.

“kleren van huiden” (cf. Gn 3,21) noodzakelijk maakt. Hij schrijft daarover in zijn *Grote catechetische rede*:

Omdat de eerste mensen in de ‘verboden dingen’ verstrikt geraakten en naakt uitgeschud hun gelukzaligheid verloren, omhulde de Heer zijn eerst-geschapenen met kleren van huiden. Maar aangezien elke huid, eenmaal van het levende dier afgescheurd, een levenloos ding is, ben ik ervan overtuigd dat Hij, die onze boosheid geneest, na de zondeval de sterfelijkheid, die het kenmerk van de redeloze natuur was, als voorzorg bij de mensen als een kledingstuk heeft aangetrokken. Dit hoeft niet tot in eeuwigheid zo te blijven, want kledingstukken waarmee we onze buitenkant omhullen, zijn slechts een tijdlang voordelig voor het lichaam: ze vormen geen organisch deel van onze natuur. (*Grote catechetische rede VIII*)

Daar de mens zich verwant voelt met God – hij draagt immers zijn gelijkenis in zich – voelt hij zich noodzakelijkerwijs ook tot Hem aangetrokken. Dit verlangen komt niet van de mens zelf, het is een gave van God. Doel van heel het spirituele leven zal er dan ook in bestaan de ware menselijke identiteit als beeld van God terug te vinden.

Voortgang maken ...

Als antwoord op het verzoek van Caesarius (vermoedelijk een monnik) om enig onderricht over het leven in volmaaktheid, schrijft Gregorius het traktaat *Het leven van Mozes, de wetgever*, waarin hij de profeet voorstelt als een model voor de opgang naar God. Reeds vanaf het begin van dat geschrift stelt hij: “Over de deugd hebben we van de Apostel geleerd dat ze maar één begrenzing heeft, namelijk dat ze er geen heeft.” (*Het leven van Mozes I,5*) Hierna ontwikkelt Gregorius zijn centrale thema en legt hij uit dat de deugd bestaat in de onafgebroken voortgang.

In het 'beeld' geeft God zichzelf aan de mens, met heel zijn natuur, zijn energieën, daarbij inbegrepen zijn onkenbaarheid. Maar terwijl God volmaakt en onveranderlijk is, blijft de mens altijd in beweging en verandert hij voortdurend. Dit hoeft niet gezien te worden als iets negatiefs. Wel integendeel. "Het Woord wil dat wij van nature veranderlijk blijven, niet om opnieuw in iets slechts te veranderen, maar om, door steeds beter te worden, van de veranderlijkheid een middel te maken om hogerop te klimmen." (*Homilie op het Hooglied VIII*)

De menselijke ziel is geroepen steeds meer deel te hebben aan Gods wezen, om steeds meer op Hem te gaan gelijken. Omdat dit doel echter nooit ten volle kan worden verwezenlijkt, gaat het om een onophoudelijke, nooit eindigende voortgang. Dit is het thema van de *epektasis*, dat een belangrijke plaats inneemt in het denken van de Nysseense bisschop. De term '*epektasis*' is ontleend aan een brief van Paulus: "Vergetend wat achter me ligt en me richtend op (*epekteinomenos*) wat voor me ligt, streef ik naar het doel..." (Fil 3,13-14) Dit vers haalt Gregorius meermaals aan, niet alleen in *Het leven van Mozes*, maar ook in zijn andere geschriften, zoals in zijn homilieën op het Hooglied, zijn *Hypotyposis*, een soort samenvatting van de essentie van het monastieke leven, of aan het begin van zijn homilie op psalm 6, die eveneens de geestelijke opgang als hoofdthema heeft:

Zij die van kracht tot kracht voortgaan, zoals de profeet het zo mooi uitdrukt, en die de goede opgang ter harte nemen, worden, telkens wanneer ze een goede gedachte krijgen, hierdoor tot een nog verhevener gedachte gebracht, waardoor zich in de ziel de opgang naar het hoogtepunt voltrekt. En zo zal iemand, altijd reikhalzend, nooit de goede opgang stopzetten, omdat hij voortdurend door verheven gedachten tot het begrip van hoger dingen geleid wordt. (*Homilie op Ps 6, §1*)

Het woord '*epektasis*' duidt op een verworvenheid (*epi*), maar ook op een verlangen (*ek*): het drukt dus zowel stabiliteit als beweging uit. Voortgang maken is trouwens een bijzondere vorm van stabiliteit: de activiteit veronderstelt immers trouw in het navolgen van God. Gregorius legt uit:

Het is hoogst paradoxaal om te zeggen dat stilstand en beweging hetzelfde kunnen zijn. Immers, iemand die omhoog klimt, staat niet stil, en iemand die stilstaat, klimt niet omhoog. Maar hier gebeurt de opgang juist door stil te staan. Dit wil zeggen, hoe groter de standvastigheid en onwankelbaarheid is die iemand in het goede bezit, hoe meer hij vordert op de weg van de deugd. (*Het leven van Mozes II,243*)

Nog anders gezegd, je moet stevig geworteld zijn in de weg die leidt naar God. Een ziel die standvastig is in het voortgaan, vindt haar ware en diepe identiteit – met name het beeld van God – terug.

Zenos Frudakis, *Vrijheid*, bronzen beeldengroep in Philadelphia, Pennsylvania, 2001. Met dit kunstwerk wil Frudakis de idee delen dat de mens geschapen is om te ontsnappen uit de gevangenschap van zijn sterfelijkheid, om vrij te zijn en die vrijheid in een euforische opwelling te vieren, geheel 'vergetend wat achter hem ligt'. In de uitgespaarde ruimte van het kunstwerk kan de toeschouwer zelf plaatsnemen en zo deel worden van de creatieve dynamiek door zelf een stabiele positie in te nemen.

De beeldengroep werd door het Italiaanse counselingbureau voor spirituele coaching als een illustratie gezien voor de vruchtbare voortgang (*cammino spirituale*) die het beoogt bij zijn cliënten. Het bureau, gevestigd in Montecchio, heet trouwens Epektasis. Als leidmotief gebruiken de coaches vaak de Paulinische uitspraak: 'Hardlopers in het stadion rennen om het hardst, maar slechts één wint er. Ren dan om te winnen! Atleten ontzeggen zich van alles. Zij doen dat om een vergankelijke krans te winnen, wij doen het voor een onvergankelijke.' (1 Kor 9,24-25)

... in het monniksleven

Als de mens steeds in beweging is, dan zijn er twee mogelijkheden: of hij beweegt zich naar God toe, of hij verwijdert zich van God. Het komt er dus op aan om elke dag opnieuw de juiste kleine en grote keuzes te maken, je telkens opnieuw naar God toe te keren. Ook de menselijke vrijheid maakt deel uit van het beeld van God, maar als deze vrijheid op een verkeerde manier gebruikt wordt, veroorzaakt ze zonde en wordt het beeld als het ware bedekt met zand. De zonde bevuilt het beeld, ze kan het echter niet vernietigen.³ We worden dus opgeroepen geleidelijk aan het vuil te verwijderen en het beeld weer zichtbaar te laten worden.

Gregorius' antropologie leert dat de seksuele differentiatie er kwam als gevolg van de zonde. Het mag dus niet verbazen dat Gregorius veel nadruk legt op het belang van de maagdelijkheid als een verheven weg – en in ruimere zin ook op het monniksleven (*conversatio*): het geheel van levensstijl, observaties en alles wat uitdrukking geeft aan het specifieke van de roeping tot monnik. Onthouding stuwt de beweging in de goede richting, beweert de kerkvader. Of met zijn mooie metafoor:

Zoals water in een afgesloten vat door opwaartse druk omhoog gaat, omdat het nergens anders heen kan om zich te verspreiden, hoewel zijn natuurlijke beweging neerwaarts is, welnu, zo zal ook de menselijke geest, wanneer ze strikt gekanaliseerd wordt door de onthouding, omhoog geleid worden tot het verlangen naar het hogere goed, omdat ze van nature gericht is op beweging maar geen andere richting heeft waarin ze zich kan verspreiden. Immers, een wezen dat altijd in beweging is omdat het van zijn Schepper een dergelijke natuur gekregen heeft, kan nooit tot stilstand komen, en als het hem verhinderd wordt zich te bewegen in de richting van nuttelosheden, kan hij niet anders dan recht op de Waarheid afstevnen.
(*Over de maagdelijkheid* 6,2)

Zelf is Gregorius nochtans gehuwd geweest. En hoewel hij steeds van zijn vrouw heeft gehouden, drukte hij er later zijn spijt over uit het ideaal van de maagdelijkheid niet gerealiseerd te hebben in zijn leven.

Ook in zijn *Hypotyposis* benadrukt de bisschop van Nyssa dat de monniken zich onafgebroken moeten inspannen en zich toeleggen op alle vormen van deugd, evenwel zonder zich ergens op te beroemen:

We mogen onder geen enkel beding de intensiteit van onze inspanning laten verslappen, het stadion dat voor ons ligt niet verlaten, onze geest niet richten op wat achter ons ligt maar dit alles vergeten en ons naar het voorbeeld van de Apostel richten op wat voor ons ligt. Terwijl ons hart bijna bezwijkt onder de inspanning, met een onverzadigbaar verlangen naar gerechtigheid (want alleen hiernaar hongeren en dorsten zij die verlangen naar de volmaaktheid), worden we nederig en geraken we doordrongen van de vreze

Gods, vooral als we zien hoe ver we nog verwijderd zijn van de belofte en van de volmaakte liefde van Christus. Hij die houdt van deze liefde en zich opwaarts richt naar de belofte, roemt niet op de behaalde successen, noch wanneer hij vast, noch wanneer hij waakt, noch wanneer hij zich met ijver toelegt op alle vormen van deugd. Maar vervuld van het verlangen naar God, en gespannen gericht op Hem die hem roept, beschouwt hij alles wat hij doet om Hem te bereiken als weinig en futiel, nog niet eens een beloning waard. Zolang dit leven duurt, overstijgt hij voortdurend zichzelf en stapelt hij de inspanningen en deugden op, totdat hij verschijnt voor God, rijk aan deugden maar zonder zich ervan bewust te zijn dat hij God waardig is geworden. (*Hypotyposis*)

Je vraagt je af hoe een zwakke mens aan dergelijke hoge eisen kan voldoen. Maar Gregorius bemoedigt door te stellen dat de mens die zich alle inspanningen getroost, mag rekenen op bijstand van hogerhand:

De Heilige Geest is niet terughoudend wat betreft zijn gaven. Hij stort zichzelf uit als een stroom in hen die de genade ontvangen. En de heilige apostelen, vervuld van deze genade, hebben de vruchten ervan in hun volheid gemanifesteerd voor de Kerken van Christus. Bij hen die deze gave waarachtig ontvangen, houdt de Geest verblijf; volgens de maat van het geloof van eenieder, is Hij hun gast, Hij werkt met hen mee en bouwt in hen het goede op...

Gregorius van Nyssa,
mozaïek uit de
11de eeuw.

Maar voor wie dacht dat de genade het allemaal wel van ons zal overnemen, sluit Gregorius zijn parenese af met een waarschuwend woord: dat ‘goede’, waarvoor de Geest garant staat, wordt slechts opgebouwd “in verhouding tot de ijver van de ziel in de werken van het geloof” (*Hypotyposis*).

Trouw bij het maken van de juiste keuzes, in het zich toekeren naar Christus, werpt vruchten af. Gregorius beroept zich op een woord van Paulus om die stelling te staven. En alweer sluiten standvastigheid en beweeglijkheid een hecht pact:

Indien iemand zijn voeten stevig op de Rots gezet heeft – de Rots is Christus, de volheid van de deugd –, dan is, volgens Paulus’ aanbeveling, zijn wedren des te sneller naarmate hij standvastiger en onwankelbaarder in het goede is. Zijn stabiliteit dient hem als een wiek voor zijn tocht naar boven en zijn hart is gevleugeld door zijn standvastigheid in het goede.

(*Het leven van Mozes II*,244)

William Blake, *De Jakobsladder of Jakobs droom*, inkt en waterverf, 1805, Britisch Museum, Londen.

In het geloof

Een vaak besproken aspect van Gregorius' leer is de onbegrijpelijkheid en onkenbaarheid van Gods wezen. Omdat de mens in essentie begrensd en beperkt is, kan hij God nooit ten volle kennen – die God is immers oneindig. Meer nog, hoe beter iemand God leert kennen, des te meer gaat hij begrijpen dat hij Hem niet kent.

Volgens de bisschop van Nyssa zijn er drie etappes op de geestelijke weg, drie fases van een innerlijke pelgrimage die steeds meer neigt naar verstilling en verdiept geloof. In zijn elfde homilie op het Hooglied beschrijft Gregorius ze als volgt:

Gods verschijning aan de grote Mozes begon met licht; daarna sprak God met hem in een wolk; ten slotte, toen hij in volmaaktheid gegroeid was, zag Mozes God in de duisternis. Hieruit leren we: zodra we beginnen ons te verwijderen van valse opvattingen over God, gaan we over van het donker naar het licht. Maar wanneer we dan zijn mysteries van dichterbij leren kennen, en wanneer deze nadere kennismaking ons via het zichtbare naar het onzichtbare Wezen leidt, dan wordt de hele kennis als het ware een wolk die al het zichtbare overschaduwet, maar die ons wel helpt door ons eraan te wennen om te kijken naar wat verborgen is. De ziel die op deze manier stijgt naar wat hierboven is – voor zover dit voor het menselijk wezen bereikbaar is – laat achter zich wat hier beneden is en treedt binnen in het heiligdom der godskennis, geheel door het goddelijke duister omgeven. Omdat al het zichtbare en begrijpelijke achtergelaten is, kan de ziel alleen nog maar het onzichtbare en onbegrijpelijke zien, waarin God verblijft. Zo leert de Schrift het ook over de wetgever: Mozes ging in de duisternis waar God was. (*Homilie op het Hooglied XI*)⁴

De drie etappes worden ook uitvoerig beschreven in *Het leven van Mozes*.⁵

De beschrijving van de innerlijke weg verbindt Gregorius graag met een vers uit de Brief aan de Korintiërs: “We gaan verder door het geloof, niet door de aanschouwing.” (2 Kor 5,7) Het geloof leidt tot de kennis van de onwetendheid. Deze theorie over de oneindigheid en de onkenbaarheid van God zal veel invloed uitoefenen op zowel de oosterse als de westerse spiritualiteit. Op die manier wordt Gregorius van Nyssa een van de eerste zogenaamde apofatische theologen die de ‘mystieke duisternis van het niet-weten’ als het summum van kennis beschouwen (de eenwording met God is alleen mogelijk als de menselijke geest zichzelf overstijgt dankzij de ‘verblindende stralen’ van het goddelijk Licht).

Toch maakt de bisschop van Nyssa een onderscheid tussen Gods natuur en Gods werkzaamheid die een ‘tegenoetkoming’ betekent voor de behoeftige en hunkerende mens. In zijn homilie op de zaligspreking van de zuiveren van hart, bevestigt hij dat God inderdaad onkenbaar is, maar dat er andere wegen zijn om iets van Hem te leren kennen:

Als we de orde beschouwen die waarneembaar is in de schepping, dan kunnen we ons een idee vormen, niet van de wijze Schepper maar wel van zijn wijsheid. Bedenken we ook eens waarom we bestaan: God was niet verplicht de mens te scheppen, Hij heeft het gedaan uit liefde. In die zin kunnen we zeggen dat we God zien, wat niet betekent dat we zijn substantie kunnen ervaren, maar wel dat we over het bewijs beschikken van zijn goedheid. (*Homilie op de zaligsprekingen VI,3*)

In de eerste homilie op het Hooglied luidt het dan weer:

De wonderbare dingen die we overal waarnemen, leveren de ‘grondstof’ voor de verschillende godsnamen. Door deze wonderbare verschijnselen worden we ertoe gebracht Hem onder meer wijs, machtig, goed, heilig, gelukkig en onzichtbaar, rechter en verlosser te noemen; dit alles ruikt een klein beetje naar de goddelijke zalfolie, waarvan heel de schepping door haar wonderwerken geurt als het gereedschap van degene die de zalfolie maakt. (*Homilie op het Hooglied I*)

Er is de wereld buiten onszelf, die ons Gods wijsheid aantoont, en er is onze innerlijke wereld – ons uitgezuiverde hart – dat voor ons weerspiegelt wie God is. Maar laten we Gregorius zelf aan het woord.

Er is in jou in zekere zin een geschiktheid om God te zien: Hij die jou in het aanschijn riep, heeft in jouw wezen een enorme kracht gelegd. God heeft, toen Hij je schiep, in jou de schaduw van zijn eigen goedheid ingesloten, zoals men de afbeelding van een stempel in was drukt. Maar de zonde heeft die goddelijke stempel in jou verborgen en dit goed levert dan geen voordeel meer op omdat het door vuil omsluiert is. Zal jij, door goed te leven, de vuile vlek in je hart wegwissen? Indien ja, dan zal de goddelijke schoonheid opnieuw in jou oplichten. (...) Zo zal de mens door zichzelf te bekijken, Hem kunnen zien, die hij zoekt. Wat een vreugde vervult dan het gezuiverde hart van de mens! De mens ziet zijn eigen zuiverheid en ontdekt in het beeld het Model. (*Homilie op de zaligsprekingen VI,4*)

Het hart verruimt zich

Op elk moment van deze innerlijke weg vindt de ziel vervulling, maar aangezien God oneindig is, blijft er ook steeds nog een gemis bestaan. God vergroot telkens weer de capaciteit van de ziel, en Hij maakt de ziel ontvankelijk voor steeds nieuwe genadegaven. Gregorius illustreert dit uitvoerig, onder meer in zijn achtste homilie op het Hooglied:

Wie rein is van hart, ziet God, volgens het onfeilbaar woord van de Heer. Dit is echter alleen toepasselijk in verhouding tot het vermogen van de betrokkene om God te bevatten, want alleen zo zal hij Hem waarnemen. (...)

Het goddelijk Wezen is onbegrensd en niet te begrijpen en gaat daarom steeds alle begrip te boven. Dit blijft altijd even waar en zal altijd even intens ervaren worden. Immers, het verlangen van hem die opklimt, staat nooit stil bij de kennis die reeds verworven werd: door het verlangen naar iets beters stijgt de ziel op tot een nog sterker verlangen ernaar. (...)

De bron van alle goed trekt de dorstigen steeds naar zich toe, zoals de Bron het zelf zegt in het evangelie: 'Als iemand dorst heeft, dan moet hij bij Mij komen en drinken.' Door deze woorden stelt Hij geen grens aan de dorst, ook niet aan het gaan naar Hem en evenmin aan het genot van het drinken, want door het gebruik van de onvoltooide tijd van het werkwoord verleent Hij een onbepaalde duur aan de dorst, aan het drinken zelf en aan het gaan naar Hem. Voor hen die reeds geproefd hebben en door ondervinding leerden dat de Heer goed is, wordt het proeven als een aansporing om nog meer te drinken. Daarom zal hij die hoger stijgt de impuls tot vordering blijven kennen en steeds tot iets groters worden aangetrokken. (...)

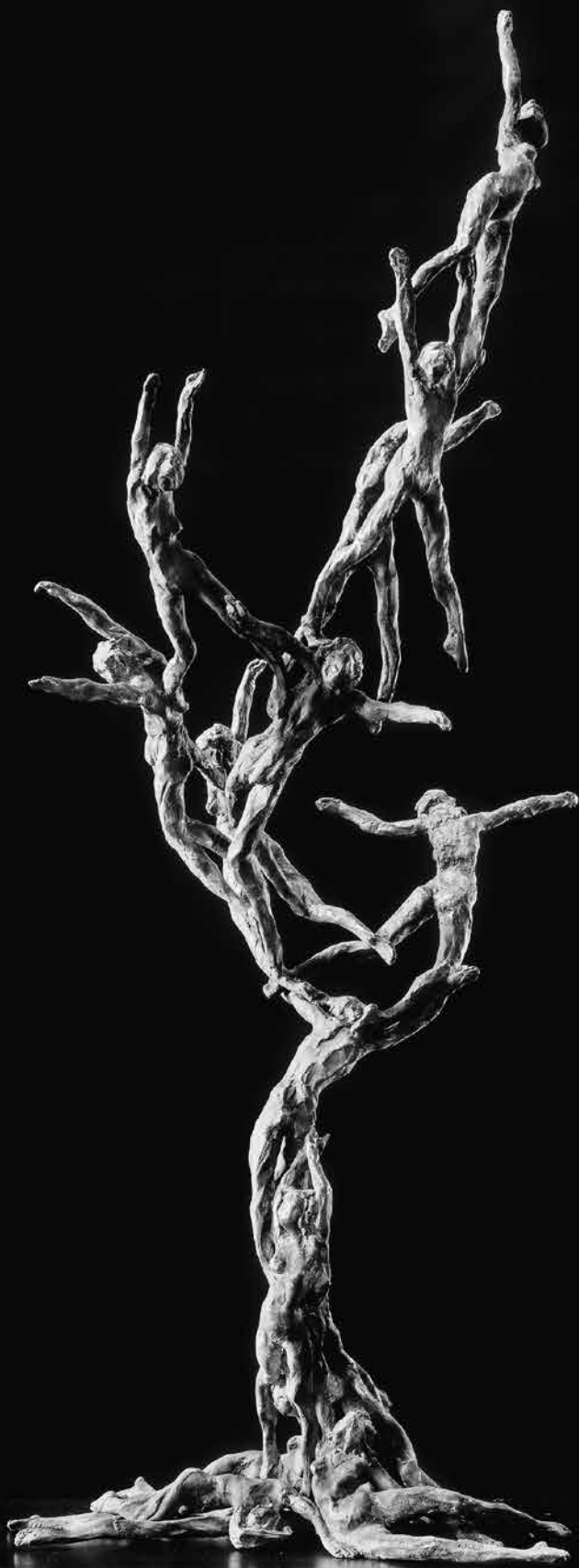
Steeds is de stem van het Woord een stem die macht bezit. En zoals door het bevel van deze stem het licht begon te stralen over de eerste schepping, zodat het firmament vorm en vastheid kreeg en ook de rest van de schepping als door één woord tevoorschijn kwam, zo ook spoort het Woord nu de ziel aan om beter te worden en bij Hem te komen. Door dit bevel groeit haar kracht onophoudelijk, wordt ze volgens de wens van de Bruidegom steeds meer naar het goddelijke omgevormd en stijgt ze in glorie door voortdurend in het goede te veranderen. (*Homilie op het Hooglied VIII*)

Met onuitsprekelijk blij liefde voortsnelen

De hoogste kennis bestaat dus in de erkenning van de onkenbaarheid van God, kortom, in de aanvaarding van de duisternis. Aan het negatieve aspect van deze fase beantwoordt evenwel een positieve realiteit, namelijk deze van de liefde die dit alles overstijgt en de eenheid met God bewerkt. Gregorius gebruikt in dit verband twee verschillende uitdrukkingen die evenwel dezelfde realiteit uitdrukken: de liefde heeft prioriteit op de kennis. In zijn geschrift *Het leven van Mozes* kiest hij voor de benaming 'vriend van God':

Wat zou men als een geloofwaardiger getuige kunnen vinden voor het feit dat Mozes er inderdaad in geslaagd is tot volmaaktheid te komen, dan de stem van God zelf, die hem zegt: Ik heb u gekend boven alle anderen? Ook het feit dat hij door God zelf 'Gods vriend' genoemd werd, is veelzeggend. (...)

Dit is werkelijk de volmaaktheid: niet langer een slecht leven opgeven uit vrees voor straf, zoals een slaaf dat doet, en niet langer het goede doen in

de hoop een beloning te krijgen, maar zonder acht te slaan op alle goeds dat volgens de belofte voor je weggelegd is, het alleen vreeswekkend te achten dat je Gods vriendschap verliest. Slechts één zaak moet je als waardevol en aantrekkelijk beschouwen: Gods vriend te worden. (*Het leven van Mozes* II,319-320)

In zijn homilieën op het Hooglied benoemt Gregorius de ziel met een nog sterkere uitdrukking: ‘bruid van het Woord’.

Het boek Hooglied laat zich lezen als het geschrift over een voorbereiding op een bruiloft, maar moet verstaan worden als één grote metafoor van de samensmelting van de menselijke ziel met God. Daarom wordt de wijsheid er ‘bruid’ genoemd. De mens zal als een ongerepte bruid met God huwen, door huwelijksgemeenschap één geest met de Heer worden, en door versmelting met de Onbevleete, die vrij is van elke verkeerde neiging, veranderd worden van grof vlees in een reine godsmakende geest. Omdat de wijsheid hier aan het woord is, moet u beminnen zoveel u kunt, met geheel uw hart en met al uw krachten, u moet verlangen zo intens u maar kunt. (...)

Wat geldt voor diegenen die hartgrondig naar God verlangden? Nooit stond hun verlangen stil. Ieder genotvol contact met hun geliefde God maakten ze tot brandstof om hun verlangen nog hoger te doen oplaaien. (*Homilie op het Hooglied* I)

En zo snellen ze dan voort, de vriend van God, de bruid van het Woord, met een onuitsprekelijk liefdeselan, van kracht tot kracht...

Tamar Vertommen *ocso* is trappistin van de priorij Klaarland in Bocholt (B) en sinds kort kernredacteur van *De Kovel*. Voor ze intrad studeerde ze klassieke filologie en theologie aan de KU Leuven. Later volgde ze een intense cursus over monastieke vorming aan de pontificale hogeschool Sant’Anselmo in Rome.

- ¹ Een beknopte inleiding op het leven en werk van Gregorius van Nyssa is te vinden in: Gregorius van Nyssa, *Over het leven van Mozes de wetgever*, Kerkvader teksten met commentaar 9, Bonheiden 1992. Voor de citaten van enkele fragmenten uit *Het leven van Mozes* baseerde ik mij grosso modo op deze vertaling.
- ² Gregorius van Nyssa, *De schepping van de mens* XVI.
- ³ Gregorius van Nyssa, *Grote catechetische rede* VIII.
- ⁴ Voor fragmenten uit de *Homilieën op het Hooglied* maakte ik dankbaar gebruik van een vertaling van Michel Coune osb (Zevenkerken 1989, *pro manuscripto*).
- ⁵ *Het leven van Mozes* II,19 vv. (de brandende braamstruik – licht); II,117 vv. (de wolk); II,162 vv. (de duisternis). Zie in dit verband ook het artikel “God maakt de duisternis tot zijn schuilplaats” van Hein Blommestijn, in: *De Kovel* 41 (2016/1) 30-39.

◀ Willy Peeters, *Tussen vasthouden en loslaten*, brons, 2014. © foto: Philippe Debeerst. In de paradox tussen vasthouden en loslaten ontdekt de kunstenaar de impuls om te blijven bewegen, daarbij gestuwd door het verlangen dat – met het krachtigste elan dat bestaat – almaar hogerop doet klimmen.